

## Pap Péter István

# Egy tüntetés anatómiája az ellenzéki március tizenötödike 1989-ben

„Olyan rítusok, szimbolikus cselekmények, mint a március 15-i budapesti ellenzéki tüntetés, lényeges eltolódást hoztak a hatalmi viszonyokban, a korábbi konszenzus alapját tevő alkalmazkodási, meghunyászkodási [sic!] szerződés tömeges felmondásában.”<sup>1</sup> Ekképpen látja Hofer Tamás e tanulmány tárgyát képező esemény jelentőségét az erről szóló, kultúrantropológiai fókuszú elemzésében – a történetek után mindössze három esztendővel. Elsőre nehéznek tűnhet egy ilyen lényeglátó megfogalmazás után további releváns részleteket mondani erről a tüntetésről. Ha azonban abból a nézőpontból szemléljük a dolgot, hogy a (negyven év óta) „első szabad március 15-e” fentebb megfogalmazott, vitathatatlan jelentősége *ellenére* sem készült el az események összegző leírása, máris képződik az a rés, ahová ez a mostani írás beilleszthető. Dacára ugyanis annak, hogy a magyar rendszerváltoztatásról folyó történettudományos diskurzust eddig főleg eseménytörténeti túlsúly jellemezte, az átalakulás folyamatában alapvető fontosságú 1989. március 15-i ellenzéki tüntetés megvalósulásának és lefolyásának konkrét kérdései jórészt feldolgozatlanok. Habár a napnak és magának az ellenzéki tüntetésnek a szerepét és helyét az átalakulás folyamatában, valamint ennek egy-két kiemelkedő részletét tárgyalják a rendszerváltoztatásról szóló szintézisek – Romsics Ignác vagy éppen Ripp Zoltán munkái<sup>2</sup> –, és jó néhány forráskiadvány is megjelent,<sup>3</sup> de az 1989-es év e nyilvánvalóan jeles napjának krónikája – olybá tűnik – még nem öltött testet.

Hangsúlyozandó, hogy jelen munka *kizárólag* az ellenzéki tüntetésről kíván szólni, annak pontos lefolyását dokumentálja, s csak azt elemzi. Mindössze annyiban tekint feladatának az állampárt és „kapcsolt részei” (Hazafias Népfront, KISZ) politikájának, az általuk rendezett hivatalos ünnepségnek az ismertetését, amennyire ez a

1. Hofer, 1992: 48. Kiemelés – P. P.

2. Ripp, 2006; Romsics, 2003; 2013. Ide sorolható még Bozóki András legújabban megjelenő kötete is, amely természetesen foglalkozik a március 15-i tüntetéssel, elsősorban politológiai fókusszal. Bozóki, 2019.

3. Részben ilyennek tekinthető a *Beszélő* rögtön az események után megjelent 26. száma, illetve az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának *Tüntetések, demonstrációk 1988-1989* című internetes oldala: <http://www.tuntetes-archivum.hu/1989.03.15>.

megértéshez feltétlenül szükséges. Közelebbről tehát az itt tárgyaltak legelemibb kérdése annyi: mi újat hozott az ellenzéki fellépés 1989. március 15-én a rendszerváltás folyamatába és az ellenzéki szervezetek viselkedésébe/viszonyába; és hogy mindez miként, milyen gyakorlati és szimbolikus aktusokon keresztül történt?

Mindezekre több forrásból is válasz kapható. E tanulmány a vonatkozó szakirodalom figyelembevételével és felhasználásával mellett egyrészt az állambiztonsági iratokon, másrészt a hivatalos és nem hivatalos sajtó beszámolóin, riportjain, közlésein, valamint egy audiovizuális anyagon alapul. Az állambiztonsági iratokról szólva azonban nyomatékosítani kell: az 1989. március 15-i ellenzéki tüntetéssel kapcsolatos aktákban többségében az ellenzéki szereplők és szervezetek nyilvánosan közzétett hangzó és írásos anyagai vannak, mintsem hivatásos állambiztonsági tisztek vagy ügynökök jelentései.<sup>4</sup> Természetesen keletkeztek efféle iratok, de az arányok a vonatkozó dossziékban jelentősen eltolódnak az ellenzékiek szóróanyagainak, plakátjainak, röplapjainak egyszerű iktatása, az amúgy is nyilvánosan elhangzottak leírata/rögzítése vagy éppen az új törvényi keretek okán immár létrejövő tüntetés-egyeztetés dokumentumainak őrzése felé. (Ekképpen ezek az iratok nagyrészt kivonhatók az állambiztonság és annak társadalmi kapcsolatait által létrehozott szövegek forrásértékét érintő polémiájából.) Mindezeket remekül jelzik az állambiztonsági szervek 1989. év végi jelentései közül Dr. Baranyai Béla rendőr ezredesnek, a III/2. osztály vezetőjének sorai: „*A III/III. Csoportfőnökség működési területén kialakult bizonytalan helyzet begyűrűzött munkánkba is. A korábban kiépített pozíciókból fokozatosan kiszorultak, majd feladásukra kényszerültek. Ennek következtében a hagyományos metodikával végrehajtott figyelési feladataink a tárgyév végére szinte megszűntek. Ezzel párhuzamosan előtérbe került az utcai demonstrációk kép- és hangrögzítése, teljes terjedelmű dokumentálása.*”<sup>5</sup>

Noha az alapvető tények rögzítésében a sajtóforrások nélkülözhetetlenek voltak, e forráscsoport kapcsán azért akadnak nehézségek. Az 1989. március 15-i ellenzéki tün-

4. Az 1989-es március 15-e külön gyűjtődossziékat „kapott” a belügynél, melyek csak ennek a napnak és az ahhoz vezető szervezkedésnek a dokumentumait tartalmazzák. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/1/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények I. (Előzmények, előzetesen keletkezett anyagok); ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények); ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/3/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények III. A római kettes számmal jelölt, több mint százoldalas dosszié tartalmazza a legtöbb iratot, s e tanulmány szempontjából is ennek van a legfontosabb szerepe. Akadnak még tárgyunk szempontjából értékes adatok a Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ) között is, de sok NOIJ-papír be is került a március 15-vel foglalkozó dossziéba.

5. *Szigorúan titkos '89*, 2010, 120.

6. Hasonló következtetésre jut Gyarmati 1998 is (199.); Tóth István János (1989) *Beszéloben* megjelent elemzése pedig imponáló alaposággal, a megjelenések számán, illetve az egy-egy szervezetre, személyre jutó műsoridő dokumentálásán keresztül adatokkal is igazolja ezt a megállapítást mind a nyomtatott sajtó, mind a televízió vonatkozásában. Tóth arra is felhívja a figyelmet, hogy míg a pártállami rendezvényről a televízió híradója ez első hírblokkban szereplő, hosszabb, a szónokok beszédjét is tartalmazó

a hivatalos lapok képezték a legkevésbé informatív forráscsoportot. Ezzel ellentétben a 15-i események gerincét adó szónoki beszédek többségét a – még mindig szamizdatként megjelenő – *Beszélő* teljes terjedelemben közölte.<sup>7</sup> A tüntetés egy-egy nehezen írásba foglalható mozzanatának rögzítéséhez pedig segítséget nyújtott a Fekete Doboz *Még kér a nép* című dokumentumfilmje, amely mintegy félórányi időtartamban mutatta be a tüntetést és annak hangulatát – s így ebben a metszetben az egyetlen olyan forrás, amely a főszereplőkön túl képes valamifajta releváns képet mutatni a jelen lévő „átlagemberek” hangulatából, érzületéből.<sup>8</sup>

## **Előzmények I. – az MSZMP politikája és a törvényi háttér**

Ahogy a bevezetőben jeleztem, a tüntetés kontextusba helyezése okán röviden szólni kell a pártállami elit e hónapokban kifejtett tevékenységéről és a kibontakozó nagypolitikai folyamatokról. Az 1989-es év elejének egyik ilyen MSZMP-n belüli, de az ország közvéleménye előtt zajló folyamata – korabeli megfogalmazásban – az „1956-os események átértékelése” volt.<sup>9</sup> Mint ismeretes, Pozsgay Imre – kihasználva a párt frissen létrehozott történelmi albizottságának zárt jelentésében taglaltakat, valamint Grósz Károly pártfőttkár svájci távollétét – az addig ellenforradalomnak bélyegzett 1956-ot népfelkelésnek minősítette.<sup>10</sup> Az ennek nyomán felszínre tört vita azért is jelentős az itt tárgyaltak szempontjából, mert számos olyan kérdést kinyitott és tárt a szélesebb – például szamizdat lapokhoz hozzá nem jutó – közönség elé, melyekkel az ellenzék korábban nem tudta áttörni a társadalom többségének ingerküszöbét. ’56 tematizálása tehát alapvető fontosságúvá vált a március 15-i tüntetés és az egész átmenet *szimbolikája* kapcsán.

Az átértékelés folyamata olyannyira uralta a párt vezetőségének, tagságának napi-rendjét (sőt, az egész közbeszédet), hogy az 1989. január 31-i PB-ülésen a testület – a Pozsgay-féle „nyilvánosságpuccsról” folyó vita árnyékában – egy többpártrendszer elfogadásáról szóló elvi nyilatkozatot fogadott el.<sup>11</sup> Ez az a pont, ahonnan az MSZMP oldaláról igazán beszélhetünk a tárgyalásos átmenet előkészítéséről és főleg annak reformkommunista stratégiájáról. Erre azért is elengedhetetlen kitérni, mert ez volt az az ajánlat, melyre a tüntetést szervező ellenzéki szervezeteken válaszolniuk kellett – s amelyre március 15-én egy hangos „nem”-et mondtak. E stratégia lényege nem volt más, mint hogy – elismerve a hatalmi status quo fenntarthatatlanságát – az ellenzék kevésbé radikális szervezeteit egyfajta népfrontos logika alapján bevonják a

bejátszásokat közölte, addig az ellenzéki megmozdulásról jóval rövidebb anyagokat adtak le, azokat is csak rövid tartalmi összefoglalóval, a sokadik hírblokkban. Uo.

7. *Beszélő*, 16. sz. 1989/1.

8. *Még kér a nép*, 1989.

9. Ripp, 2006: 271.

10. Romsics, 2003: 126–127.

11. Ripp, 2006: 271.

hatalomba, s az így a társadalom többségét lefedő és immár legitim politikai konstrukció több év alatt véghezvigye a politikai átalakulást, és kialakítson valamiféle szociális piacgazdaságot.<sup>12</sup> A konzultáció, a közmegegyezés, a (kétoldalú) tanácskozás és a minimálprogram volt az a nyelvi regiszter, amellyel a párt a saját forgatókönyvét a médiában előadta.<sup>13</sup>

Ennek a politikának célba juttatását valójában az ellenzéki szervezetek megosztásán keresztül tervezték véghezvinni.<sup>14</sup> Ennek alapján Fejti György KB-titkár vezetésével alakult egy tárgyalódelegáció, amely kizárólag bilaterális alapon, egyesével hívta alkalmi megbeszélésekre az *másként gondolkodók* szervezeteit.<sup>15</sup> A helyzet ellenzéki szempontból rendkívül ingatag volt: az ekkoriban készülő első közvélemény-kutatások ekkor még a társadalomban relatív MSZMP-fölényt mértek, s Fejtiék politikai háttéralkukon próbáltak maguk mellé koalíciós partner(ek)e)t „castingolni” – és talán volt is rá esély, hogy pozitív visszhangra találjanak valamely csoportosulásnál.<sup>16</sup>

Ebből a billegő helyzetből aztán mégsem a hatalom által várt irányba mozdultak el a dolgok. Elsőként az SZDSZ „hivatalos” jogászaként ekkoriban a nyilvánosság előtt is megjelenő Tölgyessy Péter „szedte ízekre” a Fejti-féle bizottság népfrontpolitika jegyében összeállított alkotmánytervezetét, majd a *Magyar Nemzet*ben tizenegy ellenzéki szervezet (köztük az MDF, az SZDSZ és a Fidesz, amely utóbbit a kétoldalú tárgyalásokból szinte teljesen ki is hagyták) közzétette közös állásfoglalását Fejtiék programjával és politikai módszereivel szemben.<sup>17</sup> Ha egy pillanatra hátrébb lépünk a konkrét történéséktől, könnyen támadhat olyan benyomásunk, hogy nagyjából ezekben a hetekben „előzték be” az események az MSZMP vezetését – nemcsak hazai, de a külföldi eseményeket is figyelembe véve. A lengyel nemzeti kerekasztal 1989. február 9-i megalakulását követően például rohamléptekben haladt az átmenet forgatókönyvének kidolgozásához (április 4-én már le is zárták a tárgyalásokat), ami joggal tölthette el aggodalommal a párt keményvonalasait.<sup>18</sup> Idehaza pedig – noha nem volt még kerete a közös munkának – mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy az ellenzék többsége immár egyértelműen távolodik a Fejtiékkel való együttműködéstől – csupán a nem sokkal azelőtt újjáalakuló szociáldemokraták és néhány kiszegza politikus hajlott a társutasságra.<sup>19</sup> Igaza lehet Gyarmati Györgynek, aki abban látja e folyamat lényegét március 15-e kapcsán, hogy a „nemzeti egység”, a „közös ünneplés” vagy éppen a „senki se sajátíthassa ki március tizenötödikét” jelszavait hangoztató

12. Uo. 277.

13. Lásd pl. a *Népszabadság* 1989. február 16-i, február 19-i vagy február 27-i számainak vezércikkeit.

14. Romsics, 2003: 128.

15. Ripp, 2006: 283., 288.

16. Uo. 284.

17. Uo. 287.; *Magyar Nemzet*, február 18., 1.

18. Tőkés, 1998: 316–318.

19. Ripp, 2006: 289., 301.

pártállam ezzel is megpróbált előremenekülni s legitimációs deficitjét az ellenzéki pártok bevonásával pótolni.<sup>20</sup>

Mindezekkel párhuzamosan teremtődött meg az a törvényi háttér is, amely lehetővé tette a demonstráció megszervezését – amelyben újfent a pártállami vezetés előremenekülését kell lássuk. Az első lépés az volt, hogy az ellenzéki szervezetek 1988. március 15-i tüntetése óta egyre csak fokozódó nyomásnak engedve az MSZMP végül munkaszüneti nappá nyilvánította március 15-ét.<sup>21</sup> Az országgyűlés 1988. évi utolsó ülésén, december 20-án szavazott az erre vonatkozó törvényjavaslatról, melyet Grósz Károly pártfőtitkár és Huszár István, a Hazafias Népfront Országos Tanácsának főtitkára jegyezték, s amelyet egyhangúlag fogadtak el a képviselők.<sup>22</sup> Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ezzel március 15. nem vált *nemzeti ünneppé*, csak piros betűs *munkaszüneti nappá*. Ez nem csak játék a szavakkal: ebből az is érzékelhető, hogy a pártállam inkább csak a közvélemény előtt akart jobb színben feltűnni, s ezzel kifogni a szelet az ellenzék vitorlájából is, mintsem hogy idejekorán felvállalja a munkásmozgalomhoz és a szovjet jelenléthez kapcsolódó ünnepnapok (november 7-e, április 4-e, március 21-e) „leminősítését”, s helyettük *nemzeti* jellegű emléknapokat tegyen hivatalos állami/nemzeti ünneppé.

A másik lényeges csomópont a gyülekezési törvény 1989. januári elfogadása volt (az 1989. évi III. törvény), amely elébe menve az esetleges rendőri túlkapásoknak – melyből ekkor már alighanem az ellenzék népszerűségének növekedése következett volna –, a saját tárgya tekintetében jogállami körülményeket teremtett, és tisztázta a gyülekezés feltételeit, lehetőségeit.<sup>23</sup> A törvény szövegében ugyan még szerepelt egy, az ellenzéknek igencsak ingerlő paragrafus – „*Rendezvény szervezése és megtartása az Országház közvetlen környékén (Budapest, V. kerület Kossuth Lajos tér, illetőleg Széchenyi rakpart Országház előtti szakasza) tilos.*”<sup>24</sup> –, melyből azonban a hatalom végül kihátrált. Az ellenzéki formációk – amelyek a március 15-i helyszínnek között az egykori kormányzóról elnevezett, Országgyűlésnek is helyszínt adó teret is érinteni kívánták – tiltakozása nyomán a *Magyar Közlöny* március 14-i számában (!) jelent meg a paragrafus hatályon kívül helyezésének híre.<sup>25</sup>

## **Előzmények II. – az ellenzék**

Az ellenzéki pártok részéről már januárban megindult a közös gondolkodás a külön történetű ünneplésről és megemlékezésről. A szándék egyértelmű volt: „kibújni” az MSZMP „ernyőpolitikája” alól, és világosan felmutatni, hogy csak alkotmányos

20. Gyarmati, 1998: 199.

21. *Népszabadság*, 1988. december 21., 1., 3.

22. Uo.

23. *Magyar Közlöny*, 1989. január 24. 96–104.; *Népszabadság*, 1989. január 15., 4.

24. *Magyar Közlöny*, 1989. január 24. 101.

25. *Magyar Közlöny*, 1989. március 14. 341.

úton és szabad választásokon keresztül képzelhető el az átmenet, nem pedig politikai háttéralkuk és pártközi megegyezések útján.

Az öt akkoriban legdominánsabbnak mondható ellenzéki szervezet, a Magyar Demokrata Fórum (MDF), a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), a Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), a Független Kisgazdapárt (FKgP), valamint a mára kissé feledésbe merült, elsősorban a határon túli magyarság ügyét zászlajára tűző Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság (BZSBT) végül január 28-án alakított bizottságot a tüntetés megszervezésére.<sup>26</sup> Minden szervezet delegált a bizottságba egy-két tagot, s már ekkor körvonalazódott, hogy a budapesti tüntetés esetében a kisgazda Dragon Pál, a fideszes Deutsch Tamás és Rockenbauer Zoltán, illetve két SZDSZ-es, Szilágyi Sándor (közismert becenevén „Saci”), illetve Szent-Iványi István lesznek meghatározó szereplők.<sup>27</sup> Szilágyi – aki ekkoriban a Romániából idemenekülteket segítő Menedék Bizottság vezetője, aktivistája volt – befolyása az események lefolyásában különösen jelentős, tulajdonképpen a demonstráció fő szervezőjének is tekinthető.<sup>28</sup> Az így létrejött *Március 15. Bizottsághoz* még január folyamán további 26 (!) szervezet csatlakozott, rámutatva ezzel a változás iránt elkötelezett szervezetek aktivizálódására, felbátorodására s egyszersmind azok sokszínűségére is.<sup>29</sup> A szervezetek közti egyeztetés ezután folyamatos volt, melyekhez főleg a Bartók Béla út és a Műegyetem főépülete által közrefogott XI. kerületi, Zenta utcában található Kisrabló étterem szolgáltatta a helyszínt.<sup>30</sup>

A Bizottság munkája a márciusig tartó két hónapban egyrészt a hatalommal való részben sajtónyilvános üzengetésre, vagyis olyan deklarációk változatos formában történő megfogalmazására terjedt ki, melyek a hivatalos pártállami ünnepségtől való elkülönülést hangsúlyozták.<sup>31</sup> Ennek jelentőségét a mából szemlélve könnyű alábecsülni, ugyanakkor a nagy részben még mindig az MSZMP által irányított sajtó végig nagy nyomást helyezett az ellenzékre. Ennek a polémianak az ismertetésére e helyütt nincs mód, azonban ennek a – cseppet sem szimmetrikus – párbeszédnek egy fontos nyelvi elemére mindenképpen szükséges felhívni a figyelmet. A pártállami médiumok, illetve az ügyben megszólaló politikusok szinte kivétel nélkül „alternatív szervezetek” néven hivatkoztak az ellenzékre. Az ország közvéleményének passzív s eképpen némileg konformista többsége előtt nyilván így próbálták próbálták az ellenzékét – jó esetben – egyfajta különnc, fontoskodó – rosszabb esetben – valamiféle bajkeverő, rendbontó szerepben feltüntetni. Mindazonáltal az ellenzéki – vagy aho-

26. Rockenbauer, 1989.

27. Uo.

28. Kis, 2004. Ezt igazolja az alábbi forráscsoport: ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények), különös tekintettel 12. és 49–52.

29. Ripp, 2006: 299.

30. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/1/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények I. (Előzmények, előzetesen keletkezett anyagok), 7., 10–11.

31. Ripp, 2006: 299.; Rockenbauer, 1989.

gyan ebben a „nyelvi háborúban” önmagukat nevezték: független – szervezetek februártól hozzáláttak a tüntetés előkészítéséhez: közösen megszövegezték a legfontosabb követeléseiket összegző 12 pontot, és számos kiáltványt, deklarációt fogalmaztak meg.<sup>32</sup> A szervezők idejekorán közzétették, hogy a szerintük a pártállamot szolgáló módon kiszolgáló televízió Szabadság téri épületét március 15-én – mintegy megidézve az 1848-ban a Landerer-nyomdában történeteket – jelképesen lefoglalják.<sup>33</sup> Miután erről értesítették az MTV elnökét (s ő nyilván ezt követően a pártvezetést) azonnal heves támadások keresztútjába került az ötlet az MSZMP vezetői, főként Fejti részéről.<sup>34</sup> A kommunista politikusok a megvadult és randalírozó tömeg képével riogattak a lefoglalás aktusa kapcsán, és e szándékolt félreértésen alapuló tendenciózus sajtókampánnyal igyekeztek lejáratni az ellenzékét.

A Március 15. Bizottság képviselői az új gyülekezési törvény értelmében eleget tettek a bejelentési kötelezettségüknek is, és jelezték szándékukat a területileg illetékes rendőrkapitányságnak (BRFK), sőt, többször kezdeményezték egyeztetést a rendvédelmi szervekkel.<sup>35</sup> Ezek során deklarálták, hogy a rendezvényt maguk kívánják biztosítani az általuk felállított, 800-1000 fős szervezőgárda segítségével, és kérték, hogy a rendőrség a közlekedési rend biztosításán túl tartsa magát távol az eseményektől, nehogy a túlzott rendőri jelenlét radikalizálja a jelenlévőket.<sup>36</sup> Az iratokból kitűnik, hogy a rendőrség méltányos módon viselkedett az adminisztrációs folyamat során, sőt, a Március 15. Bizottság beadványainak – melyeket a szervezők közül rendre Domonkos István (BZSBT), Jezsó István (FKgP), Filó Katalin (MDF), illetve Deutsch, Dragon és Szilágyi jegyeztek – kissé rámenős, agresszív megszövegezése már a bomló diktatúra nyelvezetét és a hatalommal szemben felbátorodó ellenzék magabiztosságát jelezte. (Ez alighanem az SZDSZ és Fidesz küldötteinek számlájára volt írható.)

Az események közvetlen előzményéhez tartozik az MDF március 11-én és 12-én megrendezett első országos gyűlése is, amelynek keretében több mint hétszáz küldött gyűlt össze a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem aulájában.<sup>37</sup> Az MSZMP „bevonási taktikájának” első számú kiszemeltjeként az MDF-nek színt kellett vallania: képesek és akarnak-e koherens programot alkotni, elindul-e a mozgalom pártosodása, és elköteleződnek-e a közös ellenzéki fellépés s ezzel a „tárgyalásos forradalom” mellett. Noha a gyűlés szónokai hangsúlyozták a SZDSZ-szel meglévő

32. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/1/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények I. (Előzmények, előzetesen keletkezett anyagok) 12.

33. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 32.

34. *Magyar Nemzet*, 1989. március 1., 4.

35. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 31., pp. 39–40.

36. Uo.

37. Ripp, 2006: 304.

nézetkülönbségeiket, végül is az ellenzéki akcióegység felvállalása mellett döntöttek.<sup>38</sup> Ez a kiállítás kétségtelen súlyt adott a pár nap múlva esedékes tüntetésnek.

## A tüntetés menete

A szervezők aznap már korán reggel megkezdték az előkészületeket: Szilágyi és Dragon több csoportra bontva eligazítást tartottak a több száz főnyi, a tüntetésen nemzetiszín karszalagot viselő rendezőgardának, majd megkezdték a hangosító eszközök felállítását a helyszíneken. A tüntetésen részt vevő szervezetek a tagjaik által készített molinókat, transzparenszeket még az előző napokban elkészítették és összegyűjtötték, részben Szilágyi VIII. kerületi, Dankó utcai lakásán, részben a Bercsényi úton található Schönherz Kollégiumban.<sup>39</sup> Ezeket részben a Gábrriel Taxiegyesület segítségével lepakolták a helyszíneken. A taxik és taxisok szerepe azonban nem csak ebben érhető tetten: az autók CB-rádióin keresztül zajlott a kommunikáció az egymástól több háztömbnyire lévő szervezők között.<sup>40</sup>

Az ellenzéki tüntetés „hivatalos” programja szinte pontosan a déli harangszóra, 12 órakor kezdődött a Március 15. téren, a pesti Petőfi-szobornál.<sup>41</sup> A helyszín szimbolikus voltát aligha kell hosszan ecsetelni: egyszerre 48-as (épített, kommemorációs) emlékhely, s a kollektív emlékezet erősen kötötte 1956 októberéhez is.<sup>42</sup> Az egybegyűlteket a szervezőbizottság részéről Deutsch Tamás köszöntötte, aki a Himnusz közös elénekülésére szólított fel, majd pedig Röhrig Géza (Fidesz) elszavalta Ady Endre *A tűz márciusa* című versét.<sup>43</sup> Ezt követően Filó Sarolta, a fentebb már említett MDF-es Filó Katalin húga – nem mellesleg színművész – lépett a mikrofonhoz, és mondott el egy Illyés Gyula-, Táncsics Mihály- és Petőfi-idézetekkel gazdagon átszőtt szónoklatot, amit egy berepülő helikopter zúgása okozta hangzavar miatt újra kellett kezdenie, s amelyben a még mindig meg nem valósult sajtószabadság fontosságára hívta fel a figyelmet.<sup>44</sup>

Filó után a BZSBT elnöke, dr. Vigh Károly lépett a tömeg elé.<sup>45</sup> Beszédét azzal kezdte, hogy kontextusba helyezte az ünnepet – nem meglepő módon Bajcsy-Zsi-

38. Uo. 305.

39. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 49.

40. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 9.

41. Hofer, 1992: 38–39.

42. Pontosán ez volt az oka egyébként annak is, hogy a hetvenes évek közepétől kibontakozó nem hivatalos/ellenzéki március 15-i megemlékezések hagyományosan innen indultak/itt kerültek megrendezésre.

43. Rockenbauer, 1989.

44. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 58.

45. Uo. 59.



linszky Endre harmincas évekbeli gondolatait felidézve a rendőri erőszakról és kordokokról.<sup>46</sup> Néhány sort elszavalt Petőfi *15-dik Március, 1848* című verséből, majd összevetette az 1989-es március tizenötödikét az 1988-assal: „Emlékezzünk csak sikeres nagy tüntetéseinkre: az erdélyi magyarokért a Hősök terére vonuló százezernyi emberfolyamra, a Bős–Nagymaros megépítése elleni nagy menetelésekre; de emlékeznünk kell a hatalom által szétvert megmozdulásainkra is! Mégis: az elmúlt esztendőben a főváros népe – és különösen fiatalsága – ország-világ előtt megmutatta, hogy már nem hagyja magát megfélemlíteni és ha kell: a tömegdemonstráció eszközét is igénybe veszi igazságos célkitűzései érdekében.”<sup>47</sup> A Filó Saroltaénál némileg koherensebb beszédét a külön ünneplés tömör és logikus megindokolásával zárta: „Azt kérdezik tőlünk: miért nem ünnepeljük együtt március 15-ét a hatalom szervezeteivel, amikor erre ők ajánlatot tettek? Erre az a válaszunk, hogy nem feledhetjük a rendőrrattakokat, a lánchídi »csatát«, de azt sem, hogy az MSZMP, a Hazafias Népfront és a KISZ még múlt év decemberében is kísérletet tettek március 15. kisajátítására. Elhallgatva követeléseinket, javaslatainkat, ők indítványozták március 15. ünneppé nyilvánítását és azután tették meg nekünk ajánlatukat. Ezért vagyunk kénytelenek külön ünnepelni. Ha majd jövőre a jognak asztalánál egyaránt foglalhatunk helyet, akkor remélhetőleg együtt ünnepelhetünk.”<sup>48</sup> Pontos megfogalmazása ez annak, hogy csak egyenrangú partnerek között lehetséges az emelkedett megemlékezés.

A Petőfi-szobornál tartott beszédek közül kétségkívül Mécs Imrée volt a legtúze-sebb hangvételű. Mécs – noha közel állt a Szabad Kezdeményezések hálózata, majd a Szabad Demokraták Szövetsége köreihez – mint egykori 56-os halálraítélt ezen a napon Történelmi Igazságtételi Bizottság (TIB) nevében emelkedett szólásra, s beszélt nagyrészt 1956-ról. Lendületes beszédében hangsúlyos volt az 1848 és 1956 közötti párhuzam.<sup>49</sup> Mint elmondta, 1956. október 23-án „éjjelre a magyar történelem legelnyomóbb diktatúrája, a néppusztító sztálinista pártállam sok százezer ávósával, funkcionáriusával és besúgójával együtt kártyavárként összeomlott. És ekkor újjászületett a szabad magyar nemzet, amelyről a történészek már azt hitték, hogy halott. De élt a nemzet, csak rejtkezdedt, s október dicső napjaiban a nemzet maga volt az egységes felkelt nép! [...] Így egyesült a két forradalom október dicső napjaiban. Március 15. és október 23. a magyar nép szent ünnepei, amelyek joggal váltják fel a ránk kényszerített idegen ünnepeket.”<sup>50</sup> Majd a mindezekből a jelenre vonatkozó konzekvenciákra rátérve hozzátette: „Végre önmagunk akarunk lenni, a magunk útját akarjuk járni! Tavaly ilyenkor még a kádárista hatalom utolsó rugdalózásaként letartóztatott ellenzékiet és ötvenhatosokat. Erre még többen vonultak fel, mint addig. A hatalom engedett, ma már március 15. nemzeti ünnep. Követeljük, hogy október 23., népünk di-

46. Vigh, 1989.

47. Uo.

48. Uo.

49. Mécs, 1989.

50. Uo.

csőséges forradalmának emléknapja is nemzeti ünnep legyen.”<sup>51</sup> Érdekes azonban aláhúzni, hogy Mécs e beszédében – talán csak a kínálkozó retorikai fordulat okán – tévedett: mint azt fentebb írtuk, az 1988. év végi rendelkezés március tizenötödikét nem nyilvánította nemzeti ünneppé. Mécs beszédének van még egy érdekes eleme, mely csak részben magyarázható a lelkesültséggel, ti. a szónok többször operál a *sztálinista restauráció* kifejezéssel. „Tessék, határolják el magukat a múlt bűneitől! Ítéljék el a sztálinizmus restaurációját, és határolják el magukat attól is, ami még tavaly is a sztálinizmus jegyében történt. A »csendes többség« nem hisz, nem bízik! Félt a visszarendeződéstől. Túl sok fegyver van kint Magyarországon a sztálinisták kezében. Követeljük a fegyverek összeszedését, a Munkásőrség megszüntetését, egy részének a rendőrséghez csatolását. Követeljük! Szólunk hozzátok ti, »csendes többség«! Vegyétek le a házikabátokat, álljatok közénk és akkor nem tudják visszaállítani a sztálinizmust!”<sup>52</sup> Ez – még ha szigorúan is ítéljük meg a korabeli keményvonalas MSZMP-politikusokat – talán aránytévésztésnek tűnhet. Mécsnek két oka is lehetett ugyanakkor, hogy efféle túlzásokba essen: egyrészt a szimbolikus mezőben nemcsak a forradalmak kontinuitását kellett megteremteni a jelennel, hanem az elnyomók drámai szerepét is konstansként akarhatta bemutatni. Fel kellett állítani a forradalmárok–erőszakos zsarnokok dichotómiát, még akkor is, ha 1989-ben ez már csak részben állta meg a helyét. Ennek áttételes felmutatásával ugyanakkor valóban hatékonyan megképezhető azt a látszólagos ellenségképet, mely értelmet és célt adhat a március 15-i tüntetéseknek.

Ezen a helyszínen a felszólalók sorát Vitay András színművész zárta, aki a *Nemzeti Dalt* szavalta el, majd a rendezők a következő helyszínre, a Szabadság térre irányították a tömeget.<sup>53</sup> Az útvonal könnyebb biztosítása, illetve a gyorsabb átjutás érdekében a menet több útvonalon közelítette meg a következő helyszínt: a legnagyobb létszámú csoport az Apáczai Csere János utcai nyomvonalán haladt, egy másik az Október 6. utca felé, két kisebb csoport pedig a Guszev (ma Sas) utcán, illetve a Duna-korzón sétált tovább.<sup>54</sup> A vonuló tömeg egyszerre mutatott színpompás-vidám és méltóságteljes-emelkedett hangulatot. A legkülönbözőbb nemzetiszín-szalag kompozíciók voltak láthatók a hajpánttól a masnín át a díszes (már-már abszurdan nagyméretű) kokárdákig; a jelszavak skandalálása mellett néhány 48-as nóta dallamai és sorai is felcsendültek, egy leánykórus pedig a Marseillaise-t énekelte.<sup>55</sup>

Az ünneplő s egyben tüntető – különös együttállás – sokaság 13 óra után néhány perccel érkezett be a televízió székháza elé.<sup>56</sup> Míg az érkezők teljesen be nem töltötték a teret, Szilágyi beszélt röviden, s az ötletesebb transzparenszek kiemelésén túl utalt a

51. Uo.

52. Uo.

53. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 61.

54. Uo. 71.

55. *Még kér a nép*, 1989: 3:40–3:59.

tv-székház lefoglalását övező vitákra, s újból hangsúlyozta szándékaik békés voltát, egyszersmind visszautasítva a hatalom minden, a tüntetőkről szóló rágalmát.<sup>57</sup> Ezt követően közölte a tömeggel, hogy a televízió vezetősége elzárkózott a 12 pont beolvasásától, s az ellenzékiek petícióját sem vette át, majd az erre kijelölt diákcsoport egy „Szabad Magyar Televíziót” feliratú drapériát feszített ki az épület főbejárat előtti lépcsőin.<sup>58</sup>

Fél kettő tájékán sor került a tüntetés máig legemlékezetesebb momentumára is: Cserhalmi György felolvasta az ellenzéki szervezetek 12 pontját.<sup>59</sup> A pontokat – melyek rendkívül határozottan és komplexen foglalta össze a követeléseket – e helyütt nincs mód részletesen elemezni és csoportosítani, azonban annyi megtehető – és hála a felvételeknek, lehetséges is –, hogy rögzítsük, melyek váltottak ki erősebb reakciót a jelenlevőkből. A hatodik pontba belekezdve az első két szó után rögvest nagy derűtlenség támadt, amely Cserhalmi későbbi szavaira élénk tapsba és helyeslésbe csapott át: „Ésszerű gazdálkodást, működő piacot, a tulajdonformák egyenjogúságát. Állítsák le a pénzemésztő és környezetpusztító nagyberuházásokat, szüntessék be a veszteséges vállalatok támogatását, vessenek véget a vállalkozás és a lakosság megsarcolásának.”<sup>60</sup> A kezdeti derűtlenség a kormány egyre kapkodóbbnak tűnő gazdaságpolitikai intézkedéseinek, míg a további tetszésnyilvánítás elsősorban a bős–nagymarosi vízlépcső ügyének szólhatott. További két pont azonban még ennél nagyobb, elemi erejű reakciót eredményezett. A hetedik így szólt: „A bürokrácia és az erőszakapparátus leépítését. Oszlassák föl a Munkásőrséget és az Ifjúgárdát.”<sup>61</sup> Ha lehet, még ennél is nagyobb tetszést aratott a kilencedik: „Semleges, független Magyarországot. Vonják ki a szovjet csapatokat hazánk területéről. Töröljék a magyar ünnepek sorából november 7-ét.”<sup>62</sup> E követelés ebben a formában s így hangzott el először a rendszerváltoztatás folyamatában, s ennek jelentőségét, illetve az ehhez szükséges bátorságot nem lehet eléggé túlbecsülni.<sup>63</sup>

56. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 72.

57. Uo. 59.

58. *Még kér a nép*, 1989: 7:27–8:10

59. Uo. 8:20–15:41; ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 72., 65–69.

60. *Még kér a nép*, 1989: 11:11–11:56.

61. Uo. 12:01–12:42. A pont elhangzása után a tömeg hosszas „Úgy van, úgy van!” rigmussal fejezte ki egyetértését.

62. Uo. 13:11–13:55.

63. Ezt jól jelzi Horn Gyulának, a KB külügyi titkárnak reakciója, aki, amikor előzetesen kézhez kapta az ellenzéki szervezetek manifesztumát, ezt a pontot erősen kifogásolta, és a szövetségi rendszerrel szembeni veszélyes provokációnak minősítette. Ráadásul azzal, hogy ez a pont ekkor s így elhangzott, jó néhány nappal-héttel elébe vágott az eseményeknek, hiszen Németh Miklós miniszterelnök ekkoriban kezdett még csak tárgyalni erről Gorbacsovval. Ripp, 2006: 279, 287.



1989. március 13.

1989

## Mit kíván a magyar nemzet?

### Szabad, független, demokratikus Magyarországot.

- 1. Valódi népképviselést és többpártrendszert.**  
Biztosítsák a választások szabadságát és tisztaságát.
- 2. Rendőrállam helyébe jogállamot.**  
Érvényesüljenek az emberi jogok, legyen bírói függetlenség.
- 3. Szólás-, sajtó-, lelkiismereti és oktatási szabadságot.**  
Számolják föl a hírközlés állami monopóliumát.  
Oszlassák föl az Állami Egyházügyi Hivatalt.
- 4. Jogot a sztrájkra.**  
Ne korlátozzák az érdekvédelem, a követelés és a szolidaritás szabadságát.
- 5. Méltányos közteherviselést, a közkiadások társadalmi ellenőrzését.**  
Szüntessék meg az egyéni és csoportos kiváltságokat.  
Adják meg mindenkinek az emberhez méltó élet alapfeltételeit.
- 6. Ésszerű gazdálkodást, működő piacot, a tulajdonformák egyenjogúságát.**  
Allítsák le a pénzemészítő és környezetpusztító nagyberuházásokat, szüntessék be a veszteséges vállalatok támogatását, vessenek véget a vállalkozás és a lakosság megsarcolásának.
- 7. A bürokrácia és az erőszakapparátus leépítését.**  
Oszlassák föl a Munkásőrséget és az Ifjúgárdát.
- 8. Szabadságot és önrendelkezést Kelet- és Közép-Európa népeinek.**  
Szűnjék meg Európa katonai, gazdasági és emberjogi kettéosztása.
- 9. Semleges, független Magyarországot.**  
Vonják ki a szovjet csapatokat hazánk területéről.  
Töröljék a magyar ünnepek sorából november 7-ét.
- 10. Felelős kisebbségi és menekültpolitikát.**  
A kormány lépjen föl a nemzetközi fórumokon a magyar kisebbségek védelmében. Szűnjék meg a rendőri szemlélet és a jogtalan megkülönböztetés a romániai menekültek ügyében.
- 11. Nemzeti önbecsülést.**  
Vessenek véget a történelemhamisításnak. Adják vissza a nemzetnek címerét.
- 12. Igazságot '56-nak, tisztességet a forradalom mártírjainak.**  
Nyilvánítsák nemzeti ünnepé október 23-át.

MGKSZ Ny.

1. kép Az ellenzéki szervezetek 12 pontja (Forrás: Magyar Nemzeti Digitális Archívum. <https://mandadb.hu/>)

A kollektív emlékezet szintén kiemelt mozzanatként őrizte meg erről napról Csengey Dénes (MDF) beszédjét. A 12 pontot követő szónoklatnak három főbb mondanivalója volt. Egyrészt Szilágyihoz hasonlóan Csengey is tetemre hívta az MSZMP tüntetőket vandáloknak beállító korifeusait: „Sokan azt hitték, vagy azt akarták elhitetni, hogy ide, a Magyar Televízió székházához egy ostromló tömeg ké-szülődik, a fenyegetés és a rombolás szellemétől vezérelve. Mondjuk ki együtt fennhangon, hogy ez nem igaz! Mondjuk ki együtt fennhangon, hogy rosszul ismernek bennünket azok, akik csöcseléknak tartanak, rosszul ismernek bennünket, azok, akik azt hiszik, hogy dulásban és pusztításban leljük örömmünket! Tőlünk ne féltse senki a televíziót! Nagyon fogunk vigyázni rá, mert a miénk! És ugyanígy ne féltse tőlünk senki Magyarországot! Nagyon fogunk rá vigyázni, mert a miénk.”<sup>64</sup> Ez utóbbi három

64. Csengey, 1989: 27.

mondat hatalmas éljenzést és tapsot váltott ki a jelenlévőkből.<sup>65</sup> Csengey emellett megismételte és kissé részletezte is a szabad televízióra, szabad sajtóra vonatkozó követeléseiket, majd közölte, hogy eltekint bármiféle nonverbális akciótól és a televízió épületének lefoglalását beszédének elhangzásával megtörténtnek tekinti.<sup>66</sup> Szavai békülékeny hangnemben zárta: *„Idén külön ünnepelünk. De nem azért, mintha hasadt nemzetünk végleges feldarabolásán kívánnánk szorgoskodni. Éppen ellenkezőleg – valódi, tartós nemzeti egység a célunk. Ez azonban nem épülhet urak és szolgák, birtokon belüliek és hazájuk birtokjogából kitagadottak szövetségére. Hanem csak egyenrangú politizáló felek távlatos megegyezésére. [...] És most induljunk tovább. Ne tagadjunk ki senkit a szívünkéből, mert mindannyiunké a nemzet. Vigyük magunkkal az emelkedett méltóságot. Szabad március 15-ét, 16-át, 17-ét... és így tovább, az öröknapvár utolsó napjáig.”*<sup>67</sup>

A résztvevők többsége ezután a Kossuth tér felé indult, azonban egy kisebb csoport – a téren elhangzott elnevezés szerint – a „Batthyány–Nagy Imre-örökmécses” felé vette az irányt.<sup>68</sup> Miután újra egyesült a sokaság, az Országház előtt meghallgatták Orbán Viktor (Fidesz) és Kis János (SZDSZ) szónoklatát, akik a tér északi oldalán lévő Kossuth-szobor talapzatáról beszéltek az egybegyűltekhez.<sup>69</sup> Orbán a fiatalág nevében kérte számon a hatalmon életlehetőségeik eltékozlását; míg Kis – a rendelkezésére álló rövid idő ellenére is – egy valóságos programbeszédet tartott az átmenet mikéntjének vonatkozásában: *„Nincs más út, csak a teljes újrakezdés. [...] Békés átmenetet akarunk, nem újabb nemzeti katasztrófát. Félmegoldásokkal azonban nem érhetjük be; a látszatengedmények csak növelik a bajt. Az MSZMP már nem tud igazán tiltani, de valódi kiegyezésre sem hajlandó. [...] A kommunisták azt ajánlják az új, független szervezeteknek, hogy részt kaphatnak a hatalomból, ha elfogadják az állampárt főségét, és társfelelősséget vállalnak a sikertelenül kezelt gazdasági válságért. Mi azt ajánljuk a kommunistáknak, hogy súlyuknak megfelelő részt kaphatnak az új Magyarország pártjai között, ha elfogadják a szabad választásokon nyugvó demokratikus többpártrendszert.”*<sup>70</sup>

65. *Még kér a nép*, 1989: 16:40–17:08.

66. Csengey, 1989: 28.

67. Uo. 29.

68. *Még kér a nép*, 1989: 17:45–18:04.

69. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 75.

70. Orbán, 1989; Kis, 1989.



2. kép Tüntetőök a Kossuth téren. Bíró Edit felvétele, eredeti a szerző birtokában

Kis beszéde után a tüntetők a Margit hídon át a Bem térre vonultak, ahová 16 órára ért be a menet.<sup>71</sup> A lengyel–magyar katona és szabadsághős szobrának árnyékában olyan tematikájú felszólalások következtek, melyek a rendszerváltoztatás későbbi folyamatából aztán – sajnálatos módon – hiányoztak: a nemzetközi kitekintés és a szovjet tömbön átnyúló szolidaritás. Üdvözlő távirat érkezett az észtről, ukrán, NDK-beli ellenzéki szervezetektől, a Romania Libera csoporttól és a cseh Charta '77 vezetőitől is, melyeket Lezsák Sándor (MDF), Bába Iván (FKgP) és Szilágyi olvastak fel, s fűzték hozzá gondolataikat.<sup>72</sup> „Egymás után bomlottak ki a szabadságuktól megfosztott népek zászlai”, fogalmaz Rockenbauer Zoltán a *Beszélő*ben megjelent összegző cikkében.<sup>73</sup> Beszédet mondott még a lengyel Szolidaritás egyik képviselője is, lengyelül mondott beszédének magyar átíratát pedig Dragon Pál olvasta fel.<sup>74</sup> Ezt követően – még ugyanitt – a Politikai Foglyok Országos Szövetsége nevében Fónay Jenő és

71. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények).

72. Üdvözlő táviratok, 1989; ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 73.

73. Rockenbauer, 1989.

74. *Még kér a nép*, 1989: 30:52–31:22; ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 73.

Hornyák Tibor emelkedtek szólásra, és egykori meghurcoltakként is a megbékélés fontosságára figyelmeztettek.<sup>75</sup>

A Bem térről a tömeg ezután a Batthyány térre indult, ahol Pákh Tibor – egy, a korban ismertnek számító egykori börtönviselt '56-os és antikommunista „aktivista” – beszélt még az egyre csökkenő létszámú hallgatósághoz.<sup>76</sup> A délutáni rendezvény itt, és így ért véget – 17 óra tájékán –, de a szervezők még invitálták az ünneplőket az SZDSZ és a Fidesz által szervezett közös fáklyást felvonulásra, illetve az MDF budai szervezetének várbéli Dísz téren tartandó gyűlésére.<sup>77</sup>

Ennek megfelelően gyűlt össze fél nyolc körül egy – a napközbeninél valamivel kisebb létszámú – tömeg az Akadémia főépülete előtt, ahol Rockenbauer Zoltán, illetve a szegedi ellenzéki ünnepségről visszaérkezett Tamás Gáspár Miklós mondtak egy-egy nagyon rövid szónoklatot.<sup>78</sup> A nagyrészt fiatalokból álló sokaság a beszédek után elindult a Várba, ahol Sinkovits Imre három Petőfi-vers elszavalásából, illetve a romániai magyarok helyzetének taglalásából álló szónoklata zárta a napot.<sup>79</sup>

Érdemes a tüntetésen vitt transzparenszekkel, táblákkal külön is foglalkozni – talán az eddig számba vett beszédeknél valamivel jobban kifejezik az ott lévő többség közérzetét. (Még akkor is, ha a transzparenszek egy jelentős részét inkább az ellenzéki szervezetek helyi csoportjai, aktivistái készítették.) Hála az állambiztonság alapos munkájának, a molinók és plakátok szövegei nemcsak fotókon, hanem külön, legépelte gyűjtésben is megőrződtek – természetesen az áthallásos üzenetek értelmezésében, de sokszor a szövegek betűhív elolvasásában és/vagy legépelésében is jelentkeztek a testület szokásos bornírtságai.

Ha csoportosítjuk – és a mondanivaló élet figyelembe véve „erősorrendbe” is tesszük – a jelszavakat és az üzeneteket, akkor minden kétséget kizáróan a szovjet csapatokat és azok kivonását érintő szövegek kívánkoznak első helyre. Erre vonatkoztak például az „*Iván, nincs honvágyad?*”, a „*Függetlenséget*”, az „*Önállóságot*” vagy a „*Semleges, független Magyarországot!*”<sup>80</sup> feliratok. Szintén dominánsnak volt mondható az 1956-os forradalom, illetve 1848 és 1956 kontinuitásának hangsúlyozása. A „*Nem engedünk az 56-ból!*”, a „*Batthyány [Kossuth-címer] Nagy Imre*” az „*Igazságot 56-nak*” vagy a „*Damjanich – Maléter*” mind ide tartoztak.<sup>81</sup> Az egész tüntetés egyik legszuggesztívebb szövege talán a „*Haynau 108 – Kádár 453*” volt, amellyel transzparens készítője már túllépett a viktimológiai megközelítéstől, és az elnyomók szintjén is megpróbálta megteremteni a folytonosságot.

75. Uo.

76. ÁBTl 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 74.

77. Uo.

78. Uo. 83.

79. Uo. 84.

80. Uo. 75. A transzparenszeket más szemszögből ugyan, de elemzi Hofer 1992 is.

81. Uo.

Mennyiségi szempontból értelemszerűen a magáról a politikai átmenetről és részben annak mikéntjéről megfogalmazott feliratok voltak többségben – természetesen erős antikommunista éllel. Ide vehető a „*Takarítsunk!*”, a „*Rátok már nem szavazunk, csillaghullást akarunk!*”, az „*MSZMP nem alternatíva*”, a „*Rendőrállam helyett jogállamot*”, a „*Szabad, demokratikus Magyarországot*”, a „*Kádár, Grósz, Rákosi, másokat nem akarunk*”, a „*Kommunizmus=rendőrállam*” vagy a „*Hátra a lenini úton*”.<sup>82</sup>

Tudatos, kiforrott politikai kommunikációt feltételeznek az SZDSZ és a Fidesz azon transzparenszei, melyek az évszámok egymás mellé tevésével beillesztették a magyar republikánus-függetlenségi hagyományba 1956-ot (és ezzel 1989-et is). Az „*1848–1918–1956–SZDSZ*” lakonikus tömörséggel mutatott fel alkotmányjogi, történet- és emlékezetpolitikai víziót a jelen számára, a Felsőoktatási Dolgozók Szakszervezete („*48–18–56–301–FDSZ*”) pedig mindehhez még „hozzácsapta” az 1956-os forradalom és szabadságharc áldozatainak – részben kegyeleti, részben politikai – kérdését is.<sup>83</sup>

A Bem téri beszédek ismertetésekor hangsúlyozott nemzetközi kontextus erős kontúrokkal mutatkozott meg a feliratokon is: a „*Vaclav Havel*”, a „*Solidarność Polsko–Węgierska*” (magyar–lengyel szolidaritás, a transzparenszen az első szó a lengyel szervezet jellegzetes betűtípusával felírva), a „*Romania Libertate*”, a „*Szabadságot a Kárpát-medencében*” vagy a jelen levő külföldi szervezetek jelenlétét és együttérzését vagy a hazai szervezetek külföldi kitekintését jelezte.<sup>84</sup>

Szólni kell a demonstrációk kapcsán menetrend szerint jelentkező „számháborúról” is. A tüntetés előtt és után is napirenden volt az a kissé parttalan vita, amely a hivatalos és az ellenzéki ünnepségen résztvevők *pontos* vagy legalább megközelítőleg helytálló létszámáról szólt. Hiteles becsléssel akkor sem rendelkeztek, és ma sem rendelkezünk. A hivatalos sajtó és az állambiztonsági szövegek igyekeztek minél kisebbre – húsz- és negyvenezer közé – tenni az ellenzéki tüntetésen megjelentek számát, míg a szervezők ugyanezt *legkevesebb* százezerre becsülték – a szakirodalomban ez utóbbi szám rögzült.<sup>85</sup> Egy biztos: legalább egy nagyságrenddel többen voltak a független szervezetek demonstrációján, mint az MSZMP múzeumkerti ünnepélyén, s ez egyértelmű legitimációs többletet jelentett az ellenzéki szervezeteknek. Ahogy Romsics Ignác fogalmaz: „Az ellenzék lényegében ezen a napon hódította meg az utcát.”<sup>86</sup>

82. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 76.

83. Uo. Mindemellett ezek a transzparenszek egyfajta reakcióként is értelmezhetők a korábbi évtizedek – március 15-e elsődleges kontextusát háttérbe szorító – Forradalmi Ifjúsági Napjaira, ahol 1848-at rendre az 1919-es Tanácsköztársaság és az 1945-ös „felszabadulás” összefüggésében jelenítették meg. Gyarmati, 1998: 195–197.

84. ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények) 76.

85. Ripp, 2006: 303.; Romsics, 2003: 137.

86. Romsics, 2013: 74.



## Összegzés

A megtörténtek jelentőségét és hatását szükségtelen hosszan elemezni, erről már sokan, sokféleképpen írtak.<sup>87</sup> Az MSZMP „bevonási taktikájával” szemben létrejött az ellenzéki akcióegység, mely minden kétséget kizáróan a rendszerváltoztatás folyamatának egyik legfontosabb „point of no return”-je. Ez egészen nyilvánvalóan látszik abból is, hogy az itt taglaltak után mindössze egy héttel összeült az Ellenzéki Kerekasztal (EKA).<sup>88</sup> Nem túlzás tehát kijelenteni, hogy a tárgyalásos forradalom asztalánál helyet foglaló ellenzékiek egysége nem jött volna létre a március 15-i tüntetés és annak előkészületei nélkül. Az ellenzéki szervezetek számára a legitimáció szempontjából is rendkívüli fontosságú volt az esemény: az ott lévők tömeges jelenlétükkel egyfajta felhatalmazást és önbizalmat adtak számukra a további politizáláshoz. Ez az egység és emelkedettség az ősz folyamán aztán gyorsan elillant; de ez csak még inkább felértékeli a márciusi eseményeket.

Az 1989. március 15-i ellenzéki tüntetés eredményezett ugyan egyfajta euforikus közérületet, de ebből a mégoly változóban lévő társadalmi hangulatból sem eredt azonban tömegmozgalom. Nem kerülhető meg ugyanis a tény, hogy a legtöbb „érdeklődőt” ezen a napon nem a politikai demonstrációk vonzották, hanem a munkaszüneti nap adta lehetőség az Ausztriában és a Bécsben történő vásárlásra.<sup>89</sup> Ez a tény mintegy sűrítményként mutatta: azon a néhány ezer proaktív ellenzéki aktivistán és a hozzájuk szorosan kötődő, rájuk hallgató néhány százezer, a változások mellett elkötelezett emberen kívül a többség politikai értelemben passzív maradt. Az ellenzéki politika és a szélesebb társadalom relációjában 1989. március 15. inkább az illúzió pillanata: néhány hétig rendelkezésre állt az a bizalmi tőke, amely „beszippanthatta” volna az eseményeket addig inkább csak színházi nézőként követő tömegeket.

87. Különös tekintettel Hofer, 1992.

88. Ripp, 2006: 309.

89. Ripp, 2006: 304.

## Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/1/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények I. (Előzmények, előzetesen keletkezett anyagok)

ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/2/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények II. (Események, rendezvények)

ÁBTL 1.12.2. 391/II-50/II/5/3/1989.03.15. 1989. március 15. rendezvények III.

## Sajtó

Kis, 1989

Kis János: Kossuth tér. *Beszélő (szamizdat)*, 26. sz., 1989/1.

<http://beszelo.c3.hu/epublish/3/v1n27> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 27.)

Kis, 2004

Kis János: A féltett gyermek. *Beszélő (folyóirat)*, 9. évf. 2. sz., február–március.

<http://beszelo.c3.hu/epublish/1/v9n2> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 29.)

Mécs, 1989

Mécs Imre: Március 15. tér, Petőfi-szobor. *Beszélő (szamizdat)*, 26. sz., 1989/1.

<http://beszelo.c3.hu/epublish/3/v1n27> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 27.)

*Népszabadság*, 1988. december 21.

*Népszabadság*, 1989. január 15.

*Népszabadság*, 1989. február 16.

*Népszabadság*, 1989. február 19.

*Népszabadság*, 1989. február 27.

*Magyar Közlöny*, 1989. január 24.

*Magyar Közlöny*, 1989. március 14.

*Magyar Közlöny*, 1991. március 14.

*Magyar Nemzet*, 1989. február 18.

*Magyar Nemzet*, 1989. március 1.

*Még kér a nép*, 1989

*Még kér a nép*. Dokumentumfilm, 1989. Fekete Doboz Független videófolyóirat. II. évf. 4. sz. Betlen János et al. Vera & Donald Blinken Open Society Archives. Közzététel: 2016. szept. 2. <https://www.youtube.com/watch?v=V3L5uO3O5dA&t=367s> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 25.)

Orbán, 1989

Orbán Viktor: Kossuth tér. *Beszélő (szamizdat)*, 26. sz., 1989/1. <http://beszelo.c3.hu/epublish/3/v1n27> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 27.)

Rockenbauer, 1989

Rockenbauer Zoltán: Nemzeti ünnep, Budapest. *Beszélő (szamizdat)*, 26. sz., 1989/1. <http://beszelo.c3.hu/epublish/3/v1n27> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 27.)

Tóth, 1989

Tóth István János: Tömegtájékoztatás és párt(atlanság), avagy Március 15-e a Tv-híradóban és az országos napilapokban. *Beszélő (szamizdat)*, 26. sz., 1989/1. <http://beszelo.c3.hu/epublish/3/v1n27> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 27.)

Üdvözlő táviratok, 1989

Sz. n. [Üdvözlő táviratok]. *Beszélő (szamizdat)*, 26. sz., 1989/1. <http://beszelo.c3.hu/epublish/3/v1n27> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 27.)

Vigh, 1989

Vigh Károly: Március 15. tér, Petőfi-szobor. *Beszélő (szamizdat)*, 26. sz., 1989/1. <http://beszelo.c3.hu/epublish/3/v1n27> (Letöltés ideje: 2019. augusztus 27.)

## **Hivatkozott irodalom**

Bozóki, 2019

Bozóki András: *Gördülő rendszerváltás*. Budapest, L'Harmattan.

Csengey, 1989

Csengey Dénes: *Mezítlábas szabadság. Esszék és beszédek 1984–1989*. Budapest, Püski.

Gyarmati, 1998

Gyarmati György: *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepelésének történetéből*. Budapest, Paginarum.

Hofer, 1992

Hofer Tamás: *Harc a rendszerváltásért a szimbolikus mezőben*. 1989. március 15-e Budapesten. *Politikatudományi Szemle*, 1. sz.

Ripp, 2006

Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Napvilág, 2006.

Romsics, 2003

Romsics Ignác: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. Budapest, Rubicon könyvek.

Romsics, 2013

Romsics Ignác: *Rendszerváltás Magyarországon*. Budapest, Akadémiai /Pont könyvek/.

*Szigorúan titkos '89*, 2010

*Szigorúan titkos '89. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolóí*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányokat és a jegyzeteket írta Müller Rolf és Takács Tibor. Budapest, L'Harmattan.

Tőkés, 1998

Tőkés Rudolf: *A kialakult forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990*. Budapest, Kossuth.

Kulcsszavak: *ellenzéki mozgalmak, rendszerváltás, vélemény- és sajtószabadság*

## ***The oppositions fifteenth of March in 1989 Anatomy of a demonstration***

March 15, 1989 was the "first free March 15" in Hungary for forty years. The commemoration day of the 1848 Revolution was overshadowed in the Kádár era, but at the time of the Hungarian system change it became again centered on its obvious symbolism. However, despite its indisputable importance in the process of transformation, a summary description of the events of the oppositions' demonstration has not been completed. It is important that this work focuses only on the oppositions demonstration, documenting and analyzing its exact course. It only considers its duty to explain the politics of the state party (MSZMP), and the official ceremony they held, as much as is absolutely necessary for understanding. Actually, the most elementary question discussed here is: what novelty in the oppositions' action having taken on March 15, 1989 in the process of system changes was and in the behavior / relationship of opposition organizations; and how, through what practical and symbolic acts, did all this happen?